

Gál Zoltán

„Aranykor után”

A magyarországi bankközpontok területi átrendeződése a két világháború közötti korszakban

A nemzetközi várostörténeti kutatások a sikeres paradigmaváltás következtében a tér és időbeli vizsgálatoknak új dimenziót adva, a városhálózat országonként jellegzetes, a regionális keretektől kiemelkedő hierarchikus rendszerét választották vizsgálódásaik keretéül.¹ A komparatív várostörténeti kutatások a vizsgált városokat kiemelik a helyi közegből, és országos vagy nemzetközi szinten is összevethetővé teszik a helyi gazdaság és társadalom vizsgálatát, következésképpen hidat építhetnek a regionális sajátosságok vizsgálatát mellőző nemzet-történet és az összehasonlító módszereket gyakran nélkülöző helytörténet között. A rokontudományok által kimunkált városszociológiai, település-gazdaságtani, településföldrajzi, illetve történeti földrajzi kutatási módszerek csak a legutóbbi időben kerültek be a várostörténeti kutatások „main streamjébe”.²

Tanulmányunkban a történeti földrajz vizsgálati módszertanát alkalmazva a magyarországi pénzügyi hálózatnak a városfejlődésre, szűkebben a városhálózat hierarchikus rendjére gyakorolt hatását elemzem a két világháború közötti Magyarországon. A vizsgálat támaszkodik egy korábbi, a dualizmus kori városhálózat banki funkcióit bemutató vizsgálatunkra, amelyben a magyarországi városok hierarchikus rangsorát és térbeli rendjét a christalleri központi helyek modelljét felhasználva állítottuk fel. Jelen tanulmányunk célja, hogy felvázolja a két világháború közötti időszakban a bankközpontok területi átrendeződésére ható tényezőket, úgy hogy azokat ne pusztán Trianon következményeinek kontextusába, hanem a piacok – nemzetközi trendekbe illeszkedő – természetes koncentrálódási folyamatába illesszük. Ennek keretében bemutatjuk a bankpiacok területi koncentrálódásának és Budapest erősödő bankközponti dominanciájának a vidéki bankközpontokra gyakorolt hatásait.

A SZOLGÁLTATÓ SZEKTOR SZEREPE A VÁROSTÖRTÉNETI ÉS A TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KUTATÁSOKBAN

Ma már nem elegendő a népességszám által meghatározott ranghely kijelölése, mert a népességszám alakulása csak egyike a város ismérveinek. Ennél

¹ Gyáni (szerk.) 1995a: I–III.

² Bácskai 1997: 9.

pontosabban kell ismerni a település szűkebb és tágabb környezetét, adottságait és területi kapcsolatrendszerét. Ez utóbbi szempontjából nagyon fontosak a városok központi szerepköréből fakadó ellátó funkciók, azok a szolgáltatások, amelyeket a város intézményei elsősorban a környező települések (agglomeráció, megye, régió) számára biztosítanak, de meghatározó jelentőséggel bírnak a városok interregionális és nemzetközi gazdasági kapcsolatai is. A városok gazdaságtörténeti vizsgálatát különösen indokoltá teszi, hogy egy-egy ország-rész (régió) gazdasági teljesítőképessége egyre inkább városainak teljesítményétől függött.

A szolgáltató szektorok városfejlődésben játszott gazdaságtörténeti szerepét Magyarországon eddig csak kevesen vizsgálták, annak ellenére, hogy a legutóbbi fél évszázadban a városok ipari központokból egyre inkább kereskedelmi-szolgáltató központokká váltak.³ Az átalakulás gyökerei azonban a 19. század második felére nyúlnak vissza. Amíg a késő középkori várost Nyugat-Európában elsődlegesen a kereskedelmi tőke koncentrációja határozta meg, a korai kapitalista várost az iparban koncentrálódó tőkével jellemezhetjük, addig a 19. század derekától „a városok többségében a pénztőke és a pénzügyi funkciók széles skálája összpontosul, s a közigazgatás és a magas szintű szolgáltatások azok, amelyek megolajozzák a pénz áramlását; így a szolgáltatási-pénzügyi funkció határozza meg a modernkori várost a városhierarchia csúcsán”.⁴ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a 19. századi, de még inkább a 20. századi európai és a magyarországi városfejlődés sem azonosítható pusztán az ipari szektor fejlődésével. A tények azt mutatják, hogy az egyoldalúan ipari profilú városok (pl. Ózd, Újpest, Rózsashegy, Vajdahunyad) általában alacsonyabb színvonalú urbanizációs fejlődést produkáltak, mint az ipari szerepkör mellett fejlett kereskedelmi és egyéb szolgáltató funkciókat is ellátó városok (pl. Temesvár, Pozsony, Nagyvárad, Győr).⁵ Több tanulmány is bizonyítja, hogy a nagyipari fejlődés Magyarországon – Budapesten kívül – nem játszott egyértelműen városképző szerepet a 19. század utolsó negyedétől az 1945-ig tartó első modernizációs ciklus időszakában. A vidéki városfejlődés közvetlenül nem vált a gyáripari fejlődés haszonélvezőjévé, önmagában a gyáripar telepítése csak részben magyarázza a jelentősebb vidéki centrumok gyors infrastrukturális modernizálódását, városiasodását és népességnövekedését. Az ipari fejlődés maga is csak részben kötődött a városokhoz, sok esetben az iparosodást nem a hagyományos városi központok, hanem kis népességű, olykor jogilag sem városi települések (Salgótarján, Petrózsény, Diósgyőr) vonzották magukhoz, ami egyfajta vidéki jelleget kölcsönzött a nagyipar egyes ágainak.⁶

³ Elsők között Bácskai Vera elemezte a 19. század eleji magyar városhálózatot a kereskedelmi (piacközponti) funkciók alapján, illetve utalnék Beluszky Pál komplex városhierarchia vizsgálataira is, amelyekben a városi alapfunkciók mennyiségi vizsgálatai során a városok kereskedelmi és forgalmi funkcióit is vizsgálta. Lásd Bácskai-Nagy 1984; Beluszky 1990.

⁴ Williams–Smith 1986: 211.

⁵ Gyáni 1995b.

⁶ Gyáni 1997: 15–17.

A városok üzleti-pénzügyi szolgáltató funkcióinak vizsgálata azért is különösen fontos, mivel a fejlettebb banki, biztosítási, pénzügyi infrastruktúra hozzájárul a hitelrendszer és más üzleti-pénzügyi szolgáltatók által közvetített innovációs folyamatok elterjedéséhez, háttérül szolgálva a gazdasági-társadalmi modernizációnak. A pénzügyi tevékenység a regionális modernizáció fő tőkeforrásaként a modern kezelési technikák, vállalati formák elterjesztője, az infrastrukturális fejlesztés révén az urbanizációs jelleg emeltyűje, s így a pénzügyi intézetek számára telephelyül szolgáló városok fejlődésében meghatározó szerepet játszanak a hitelintézetek. A városi gazdaság fejlődése és az urbanizáció is az anyagi feltételek által erősen meghatározott folyamat. A 20. század elejére már kiterjedt bank- és takarékpénztári hálózat révén elsősorban városaink váltak pénzügyi centrumokká, így a pénzügyi intézetek működése a magyarországi városiasodásnak is serkentője volt. Éppen ezért a hitelrendszeren belüli tőkeáramlás térbeli dimenzióinak történeti aspektusú vizsgálata fontos mutatója lehet az átalakuló és polgárosodó városhálózatnak is. A bankrendszer fejlődésének, illetve a hazai regionális- és városfejlődésre gyakorolt hatásainak a vizsgálata már a dualizmus korában is időszerű, hiszen a 20. század első évtizedeiben hazánk egy statisztikailag jól dokumentált, a történeti térben elhelyezhető pénzügyi infrastruktúrával rendelkezett.

A MAGYARORSZÁGI VÁROSHÁLÓZAT BANKI FUNKCIÓI A DUALIZMUS KORÁBAN

A témakörben korábban született elemzéseink alapkoncepciójával az a hipotézis szolgált, hogy a múlt század végi hazai urbanizáció is szoros kapcsolatban állt a modern bankrendszer fejlődésével.⁷ Az összehasonlító banktörténeti vizsgálatok szempontjából a kutatások meghatározó tényezője volt a területi bontású bankstatisztikai adatok hozzáférhetősége, illetve az a tény, hogy a korabeli bankrendszernek relatíve nagyobb volt a jelentősége a gazdaságfejlesztésben, mint napjainkban. A vizsgálatok során támaszkodtam Beluszky Pálnak az intézményi leltározás módszerét választó városhierarchia vizsgálataira, Bácskai Vera korábbi munkáira, illetve Michael Conzen geográfusnak az amerikai városok banki kapcsolatait vizsgáló elemzéseire. Módszertani bázisként Walter Christaller német geográfus központi helyek elmélete szolgált.⁸

A kelet-európai gazdaságfejlődésben a bankok közvetítő szerepe erősebb volt a 19–20. század fordulóján, ugyanis a megkésett fejlődés következtében a gazdasági modernizációhoz szükséges tőkeforrások biztosítása és átcsoportosítása elsősorban a pénzügyi rendszeren keresztül ment végbe.⁹ A pénzügyi intézetek korabeli szerepvállalása nem korlátozódott a pénzügyi szférára. A kiépített vállalati

⁷ Gál 1997: 50–68, 1999, 2000, 2002, 2003.

⁸ Beluszky 1990; Bácskai–Nagy 1984; Christaller 1933; Conzen 1979.

⁹ Lásd erről Gerschenkron 1984; Good 1973; Tomka 1999 munkáit.

hitelkapcsolatok, ipari alapításokban való szerepvállalás, s bizonyos személyi összefonódások is segítették a banki és az ipari szektor kapcsolatainak az elmélyülését.¹⁰

Nemcsak a bankszektor és a gazdaság, de a bankszektor és a területi fejlődés között is szorosabb volt a kapcsolat. A bankhálózat struktúrájában elsődlegesen a helyi és regionális alapítású pénzüzetek domináltak. A regionális bankközpontként való funkcionálás, mint az egyik legjelentősebb városi szerepkör meghatározó volt a századforduló vidéki nagyvárosainak fejlődésében.¹¹ Az országban tehát önálló pénzüzetek sűrű hálózata létezett, s gyakorlatilag minden városban, nagyobb községben volt valamilyen hitelintézet,¹² miközben a tőkeerő és a bankműveletek döntő hányada akkor is a 15 budapesti nagybankban koncentrálódott. A szakirodalom gyakran emlegeti bankrendszerünk egyik fő jellemzőjeként a hitelintézetek rendkívüli nagy számát. A banksűrűség terén a bankok és takarékpénztárak hálózata alapján Magyarország a „magas” sűrűségű európai országok kategóriájába került a 20. század első évtizedének végére.¹³ Ugyanakkor a nagyszámú intézetalapítás és a korai bankfejlődést jellemző sűrűbb hálózat megfelel a formálódó modern pénzügyi rendszer bankorientált fejlődési szakaszának, amelyet a helyi és regionális jelentőségű ún. egyfiókos (unit) bankok sűrű hálózata jellemez. A pénzüzetek helyi beágyazottságából fakadóan ebben az időszakban a bankok társadalmi szerepvállalása, városépítő és mecénási tevékenysége is sokkal intenzívebb volt, mint napjainkban.

A századelő városhálózatát a városok pénzüzeti funkciói alapján elemeztük abból a célból, hogy meghatározzuk azon városok körét és hierarchiáját, amelyek a modernizáció aktív formálóiá váltak, valamint azokat is, amelyek kevésbé játszottak meghatározó szerepet az ország gazdasági fejlődésében. Nemcsak a bankhálózat területi elhelyezkedését, hanem a pénzüzeteknek és a bankároknak a városfejlődésre gyakorolt hatásait, illetve szerepét vizsgáltuk a banki

¹⁰ Lásd erről bővebben Tomka 1999. A bankok alapítási üzletei a kiegyezés korszakának első felendülését követően az 1890-es évektől élénkülnek meg, s mindenekelőtt a nagybankok esetében, illetve néhány jelentősebb bankszerűen működő takarékpénztár esetében jellemző. Tomka kutatásai rávilágítottak arra is, hogy a bankok iparvállalati hitelkapcsolatai, mindenekelőtt a sokkal inkább önfinanszírozó nagyvállalati szektorban kisebb jelentőségűek maradtak. A bankok iparvállalatok alapításában játszott szerepe még kevésbé volt domináns üzletág, az alapítással szerzett értékpapírok csak időlegesen maradtak a bankok tárcájában.

¹¹ Amíg napjainkban szinte valamennyi magyarországi pénzüzet székhelye Budapesten található, addig az 1910-ben fennálló 4425 hitelintézetnek csak 5,7 %-a volt budapesti székhelyű.

¹² A hitelintézeteknek mintegy 65 %-a a községekben működött 1909-ben.

¹³ Vargha 1896. Vidéken a bankok és takarékpénztárak száma 1900 és 1915 között megduplázódott. Vargha Gyula statisztikus már a 19. század végi hitelintézet alapítási lázat értékelve megjegyezte: „aligha tagadható, hogy ma már a pénzüzetek alapítása túlzásba esett; mert olyan helyeken is derűre-borúra keletkeztek új intézetek, hol már régi, megszilárdult hitelű, s kellő tőkével rendelkező intézetek működnek.” (Vargha 1896: 479.) A tőkehiány gerjesztette bankalapítási láz, az alacsony szintű intézményi és területi specializáció, a helyi tőkeforrásokkal folytatott küzdelem során természetesen olyan helyeken is alakultak hitelintézetek, ahol egyidejűleg több intézet létrehozását a helyi gazdasági viszonyok nem indokolták.

mérlegadatokat alapján lehatárolt mintegy 900 település példáján.¹⁴ Az elvégzett jelentőségtróbblet számítások alapján, a bankhálózat szintjén is világosan azonosíthatóak a 175 banki funkcióval rendelkező város hierarchikus csoportjai:¹⁵ a legjelentősebb regionális bankpiacok a legdinamikusabban fejlődő vidéki városaink voltak. Ezek a Dunántúl és a Nyugat-Felvidék sűrű településhálózatú vidékének a „gyűjtőpontjaiban” (Pozsony, Győr, Pécs, Székesfehérvár, Szombathely), illetve az Alföld peremi vásárvonalak mentén (Miskolc, Temesvár, Nagyvárad, Arad, Debrecen) helyezkedtek el. Erdély, illetve Horvátország elmaradottabb régiójában csak egy-egy szigetszerűen kiemelkedő regionális központ alakult ki (Kolozsvár, Nagyszében, Zágráb). A 13 regionális bankcentrum területi eloszlását és jelentőségét megvizsgálva az alábbi következtetésekre jutottunk¹⁶ (1. ábra):

1. A regionális bankközpontokat számba véve megállapítható, hogy a századelőn nemcsak több volt belőlük, de a jelentőségbeli differenciák is nagyobbak voltak közöttük, mint a két világháború közötti időszakban.

2. A pénzügyi központi funkciók nagyobb városokba való tömörülése a pénzügyi innováció erős térbeli koncentráltóságát tükrözi. A századfordulóra kialakult a városrendszer jellegzetes „több gyűrűs” konfigurációja, amelyben a legjelentősebb bankcentrumok az ország központi területeit határolták körül, a peremvidékekről a központi régiók irányába lehúzóva.¹⁷ Ez a térbeli elhelyezkedés részben azzal a ténnyel is magyarázható, hogy a modernizáció a Kárpát-medence termékenyebb, túlnyomórészt magyarok által lakott központi részein volt a legeredményesebb; ezzel szemben a – főként nemzetiségi területnek számító, a mezőgazdaságnak szűkös feltételeket kínáló, városhiányos – északi és keleti, délkeleti peremvidékek polgárosodásának a színvonala nem érte el a magterületekét, s ezek a perifériák mind a gazdaság színvonala, mind pedig a lakosság kultúrászínvonala alapján hátrányos helyzetűek voltak.¹⁸

3. A vizsgálatokból az is kitűnt, hogy az országon belüli regionális fejlődés különbségei nem szolgálták elégséges magyarázattal a városok eltérő fejlődésének megértéséhez, hiszen a városrangsorunk csúcsán elhelyezkedő települések élesen kiemelkedtek a regionális keretkből. Így a hazai régiók és a területükön fekvő városok fejlettségi színvonala gyakran nem esett egybe. A leggyorsabban fejlődő regionális centrumok az ország eredetileg fejletlenebb keleti-délkeleti régiójában

¹⁴ Gál [1998]: A vizsgálatokból amellet, hogy információt nyújtanak a városok gazdasági szerepéről, vonzaskörzetéről, leszűrhető az is, hogy a település a városhálózaton belül innovatív-pénzügyi központként funkcionált-e.

¹⁵ A regionális bankközpontok, illetve a II., III., IV. rendű bankközpontok hierarchikus rangsorát a banki forgalomnak (bizonyos üzletági mutatóknak, így a betét és egyes vagyonmutatóknak) a városok vonzaskörzetére eső hányadát alapul véve, a központi helyek elméletének módszerét felhasználva, az ún. banki jelentőségtróbblet kiszámításával állítottuk fel. Emellet a pénzügyi intézményi hierarchiája, illetve a települések pénzügyi intézeteinek összesített, abszolút mérlegadatai alapján soroltuk be a városokat egy adott hierarchikus csoportba. Az egyes kategóriák lehatárolásánál a klaszteranalízis SPSS-szel futatott verzióját is felhasználtuk.

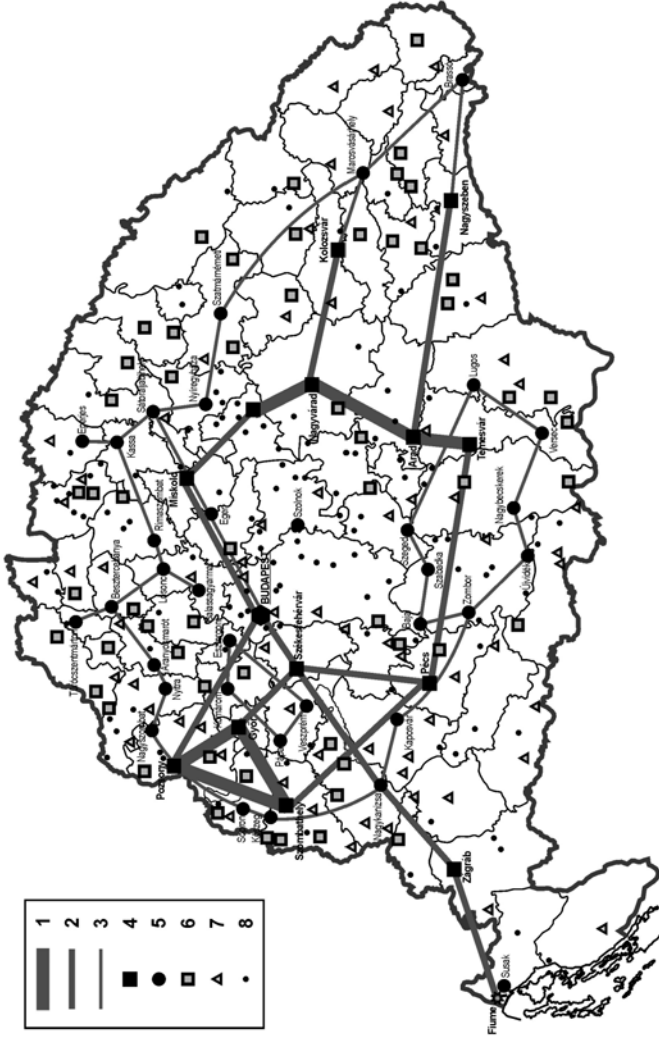
¹⁶ Gál 1999.

¹⁷ Gál 1998b.

¹⁸ Beluszky 1999.

1. ábra

Magyarország városhierarchiája a pénzügyi szerepkör alapján, 1910-ben

Jelmagyarázat: 1 – Innovációs zóna; 2 – A regionális pénzügyi központok „belső gyűrűje”; 3 – A II. rendű pénzügyi központok „külső gyűrűje”; 4 – Regionális pénzügyi központok; 5 – II. rendű pénzügyi központok; 6 – III. rendű pénzügyi központok; 7 – IV. rendű pénzügyi központok; 8 – Pénzügyi szerepkörrel nem rendelkező, városi funkciójú települések;

Forrás: Gál 1998b.

helyezkedtek el.¹⁹ A vizsgálatok külön elemezték a kelet-magyarországi innovációs zóna mentén, illetve a nyugat-magyarországi innovációs háromszögben elhelyezkedő dinamikus regionális pénzügyi centrumokat, a városhálózat II. rendű pénzügyi központjait, az egyes régiók bankhálózati struktúráját, illetve a belső-alföldi mezővárosok pénzügyi modernizációjának sajátosságait. A kelet-magyarországi régióban egy Miskolctól – Szatmárnémetin, Nagyváradon, Aradon és Temesváron át – Versecig húzódó összefüggő városi övezetben a gazdasági és urbanizációs fejlődés környezetére is kiterjedő dinamizmusát mutató, ún. innovációs zóna jött létre.

A BANKPIACOK TERÜLETI KONCENTRÁLÓDÁSA – A NEMZETI PÉNZÜGYI KÖZPONT ERŐSÖDŐ DOMINANCIÁJA TRIANON UTÁN

A két világháború közötti időszak Magyarországon nemcsak a világháborút követő nemzetközi gazdasági válság, de a trianoni határváltozások is jelentősen befolyásolták mind a nemzetgazdaság, mind pedig a városi gazdaságok, s a helyi pénzügyi piacok működését. A századelőig tartó eredményes modernizáció pár évtizedes időszaka alatt látványos gazdasági fejlődés (még!) csak szigetszerűen, a nagyobb városokban és azok környékén, illetve néhány innovációs övezetben ment végbe. A városok, különösen a regionális központok szerepe – a bankok által közvetített pénzügyi innovációk révén is – döntő volt a környező térségek perifériahelyzetének és az ebből fakadó regionális különbségek mérséklésében. A két világháború közötti időszakban a pénzügyi rendszeren belül alapvető változások zajlottak le. Ez a bankhálózat méretének csökkenésén túl a bankrendszer hálózati- és területi szerkezetének megváltozásában is megmutatkozott. A korábban a helyi-regionális bázisú bankok dominanciáját mutató struktúra fokozatosan egy fővárosi koncentrációjú és fiókhálózati formába szerveződő bankrendszerre alakult át.²⁰

Az 1920-ban kialakított trianoni országhatárok teljesen szétarabolták a nemzetgazdaság alapvető területi-munkamegosztási és pénzügyi kapcsolatait. A békeszerződések következtében lecsökkent méretű és gazdasági teljesítőképességű, a területelcsatolások következtében torzult gazdasági szerkezetű ország nemzetközi nyitottsága és pénzügyi piaci kiszolgáltatottsága erősödött. Magyarország 1920 tavaszán elkülönítette pénzügyi rendszerét, a Monarchia államai közül utolsónak, de a pénzügyi stabilizációhoz (az önálló pénz megteremtéséhez) ekkor még nem volt lehetőség külföldi tőke bevonására az ország ellenséges politikai elszigeteltsége miatt. Az 1920-as évek közepén zöld utat kapott a külföldi tőke nagyarányú beáramlása (Speyer-kölcsön, Rothschild- és Barings-hitel), amelynek a budapesti bankok lettek a legfontosabb közvetítői. A bankkonszolidáció

¹⁹ Gál 1999: 227–249.

²⁰ Gál 2001: 157–184.

és a külföldi tőkebeáramlás a bankszektor feltőkésítése következtében a bankok regenerálódtak, s visszatértek hagyományos üzletágaikhoz. A külföldi bankok számára a régióban végzett közvetítő tevékenységük a világháború előtti nemzetközi aktivitásuk újraélesztését szolgálta.

Az új ország- és vámhatárok nemcsak a korábban egységes vámterülethez tartozó régiók, utódállamok közötti szabad tőke- és szolgáltatásáramlást akadályozták, de az egységes pénzügyi piac és pénzügyi intézményi hálózatok feldarabolódásához vezettek. A határváltozások negatív hatásai közül a kiépített hitelintézeti hálózat szétदारabolását kell kiemelnünk. A hitelintézeteknek 66 %-a az utódállamokhoz került, ugyanakkor a hitelintézetek eszközállományának (vagyosnának) csak 26 %-a jutott az elcsatolt területek pénzintézeteire.

A bankhálózat területi felosztását követően az anyaországban maradt a bankok eszközállományából, illetve a részvénytőkéjéből közel háromnegyed rész. Mindez elsősorban Budapest székesfőváros hitel szervezetének 1920 előtt is nyilvánvaló dominanciájával (tőkekoncentrációjával) magyarázható. Bizonyos üzletágakban, – például a jelzálogkölcsönzésben²¹ – az elcsatolt területek tőkekihelyezéseinek jelentős része a magterületek hitelintézeteiből származott. Emellett nagyon sok, az utódállamokhoz került hitelintézetet szoros partnerbanki (affiliációs) kapcsolatok fűztek a fővárosi pénzintézetekhez, amelyek „működésük sugarának megrövidítését kevésbé érezték; aggódni kell azonban a határainkon kívül esett kisebb intézetek sorsán, amelyeket a kapcsolat elvesztésén kívül a súlyosabb gazdasági helyzet válsága is fenyeget.”²² Az elvesztett háború és a trianoni béke által megszabott új országhatárok az eddiginél jóval szerényebb utakra terelték a magyarországi pénzintézetek tevékenységét. A magyarországi pénzintézetek bár a körülményekhez mértent igyekeztek az anyaintézet és az elcsatolt bankfiókok és partnerbankjaik közötti üzleti forgalmat fenntartani, előbb vagy utóbb rákényszerültek az elcsatolt területekre került fiókjaik, illetve érdekeltségi kapcsolataik felszámolására. A határokon túl mindenütt megkezdődött az új nemzeti bankrendszerek berendezkedésének folyamata.²³ Bizonyos elcsatolt határszéli területek kisebb ügyfelei (pl. a későbbi Burgenland; Baranya, Esztergom, Zemplén vármegyék elszakított részei) erősebben kapcsolódtak a trianoni országrész bankközpontjaihoz (Szombathely, Sopron, Pécs, Esztergom, Sátoraljaújhely), így e területek aktívái is az anyaországhoz került

²¹ Az elcsatolt területek jelzálogos kölcsöneinek 57,5 %-át a trianoni Magyarország pénzintézetei folyósították. (Buday 1923: 158–159.)

²² Buday 1923: 159.

²³ A Magyar Általános Hitelbank Rt. fiókjai közül pl. 1922-ben megszűnt a kassai és a pozsonyi fiók. Megalakult viszont Pozsonyban a MÁH érdekeltségű Szlovák Általános Hitelbank, amelyik átvette a két korábbi fiókot. Az új alapítás létrehozásában természetesen közreműködött a Magyar Általános Hitelbank Rt. is. Romániában a brassói, temesvári és nagyváradi fiókok egészen 1940-ig tartották magukat. Ekkor átadták üzleteiket a Brassó székhellyel alapított Általános Hitelbanknak. A Jugoszláviában maradó szabadkai fiók ezzel szemben – többek között a Hitelbank segítségével – 1923-ban önállósult, majd beolvadt a Zágrábban levő Horvát Általános Hitelbank Rt.-be. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank a jugoszláv hatóságok korlátozása miatt teljesen felszámolta észéki és újvidéki fiókjait, de erdélyi fiókjait is leányintézetében, a kolozsvári Erdélyi Bank- és Takarékpénztárban egyesítette.

bankközpontokban voltak nyilvántartva. Azon üzletágak (váltó, betét) állományának több mint 40 százaléka az elcsatolt területekre jutott, ahol a fővárosi bankok aktivitása általában kisebb volt (1. táblázat).

1. táblázat

A bankok, takarékpénztárak és földhitelintézetek egyes banki üzletágainak területi megoszlása a trianoni szerződést követően, az 1915-ös bázisév arányában (százalék)

	Bankok, takarékpénztárak száma	Saját tőke	Ideggen tőke	Vágyon	Takarékbetét	Váltótárca	Jelzáloghitel	Értékpapírtárca
Trianoni Magyarország	33,8	66,5	75,2	73,8	63,3	58,7	80	75,3
Elcsatolt területek	66,2	33,5	24,8	26,2	36,7	41,3	20	24,7

Forrás: Magyar Statisztikai Szemle 1923: 302–303; Szádeczky-Kardoss 1928.

A határváltozások következtében azonban nemcsak az ország pénzügyi központjainak, illetve vagyonának nagysága, hanem a pénzügyi vonzásközpontok száma is erőteljesen lecsökkent: a történeti Magyarország legjelentősebb (pénzügyi) regionális központjainak²⁴ több mint a fele, az ellenpólus-városok mindegyike (Arad, Temesvár, Nagyvárad, Kolozsvár, Pozsony, Zágráb) az ország új határain kívülre került. A pénzügyi hierarchia második szintjén még nagyobb volt a veszteség: a 35 II. rendű pénzügyi centrumból csak 14 maradt Magyarországon. A békeszerződés nyomán egy új térbeli rend állt elő a Kárpát-medencében, átalakítva az ország természeti, gazdasági-társadalmi, forgalmi és a teljes geopolitikai helyzetét.²⁵ A vidéki városi hitelintézetek tekintetében a banki eszközállomány vesztesége több mint 2,5-szerese az országosnak, ami azt jelentette, hogy a vidéki városok banki vagyonának mintegy 65 %-a az utódállamokhoz került. A vidéki pénzügyi központok szintjén tehát nagyobb volt a veszteség, mint országos átlagban. Mindez egyértelműen mutatja, hogy az ígéretesen fejlődő vidéki pénzügyi központok elcsatolásával az egyharmadára apadt országban belül tovább erősödött a bankrendszer budapesti eszközkoncentrációja, míg a vidéki központok száma és szerepe egyre csökkent.

A határváltozás – egyik a legszembetűnőbb – következménye Budapest szerepének aránytalan megnövekedése, amely a hitelszférában különösen érzékelhetővé vált.²⁶ A fővárost sikeresen ellensúlyozó központok elszakadásával, az országban belüli földrajzi távolságok lecsökkenésével Budapest hegemon szerephez

²⁴ Gál [1998]: 13 regionális pénzügyi központot, illetve 35 másodrendű pénzügyi központot azonosítottunk.

²⁵ Buday 1922: 205–226.

²⁶ Zoványi 1986.

jutott a térszerkezet alakításában. Olyan óriási erőforrások összpontosultak a fővárosban (tőkepiac, ipari centrum, aránytalan népességkoncentráció, kulturális szerep), melynek következtében Budapest egyre nagyobb mértékben magához vonzotta a lecsökkent területű ország erőforrásait. A főváros korábban is meglévő pénzpiaci túlsúlya még tovább növekedett. Amíg a történeti Magyarországon Budapest részesedése a hitelintézeti saját tőke állományon belül 1913-ban 50 %-ról 1934-re 79,3 %-ra, a hitelintézetek vagyonmérlegéből való részesedése 59,7 %-ról 82 %-ra nőtt, a folyószámla üzletágban korábbi 88 %-os részesedése 91,4 %-ra nőtt, a jelzáloghitelezési üzletágban pedig 63,5 %-ról 71,4 %-ra. A bankok számából csak 26 %-kal részesedett, de a városi bankszektor alkalmazottjainak így is Budapesten dolgozott a 77 %-a.

A magyarországi bankrendszer fejlődési szakaszai időbeli késéssel ugyan, de leképezték a nemzetközi trendeket. A dualizmus korának bankrendszere alapvetően a helyi, regionális beágyazottságú és jelentőségű bankok, az ún. „egyfiókos” pénzintézetek rendszerén nyugodott. A két világháború közötti időszakban tovább folytatódott Budapest bankközponti szerepének megerősödése, de a folyamat gyökerei a századfordulóig visszanyúlhatnak.²⁷ A bankpiac természetes módon egyre inkább koncentráltabbá vált, amelynek következtében a vidéki pénzintézetek egyre nagyobb hányada olvadt be a legnagyobb fővárosi intézményekbe. A bankrendszer konszolidációját az első világháború és az azt követő inflációs időszakban megerősödő állami beavatkozás tovább erősítette.²⁸ Az egyfiókos bankrendszer helyébe pedig fokozatosan az országos kiterjedésű fiókhálózatra építő fiókhálózati bankok (*branch banking*) integrálódó nemzeti bankpiaca lépett. Ebben az időszakban – mindenekelőtt a nagy gazdasági világválságot követően – a vidéki bankok egyre nagyobb hányada vált a nagybankok affiliált intézetévé, illetve beolvadva azok fiókjává. A fővárosi nagybankok kiterjedt vidéki fiókhálózat kiépítésével háttérbe szorították az egyre szűkebb mozgásterrel rendelkező helyi-regionális bankközpontokat.²⁹

A banktőke térbeli koncentrációja már a 20. század elejének egyik jellemző folyamata volt. Ezt a folyamatot a fővárosi nagybankoknak a vidéki bankpiacokra történő behatolása, valamint a kisebb vidéki pénzintézetek önállóságának a megszűnése jellemezte. A főváros nagybankjainak megnövekedett tőkeereje az országos fiókhálózat kiépítésével a bankcsoportok megszervezését is lehetővé tette. A fiókositás legtöbbször a már meglévő bankok tulajdonjogának megszerzését, majd fiókká alakítását, vagy új bankfiók létesítését jelentette, de emellett a nagyobb bankok a pénzügyi ellenőrzés más módszereivel affiliáltak már meglévő vidéki intézeteket is. Az érdekközösségbe vonás a pénzintézetek

²⁷ Lásd erről Gál 2005b, 2006.

²⁸ A Pénzügyi Központ 1916-os, illetve a Magyar Nemzeti Bank 1924-es megalakulásával intézményesülő állami beavatkozás (szigorú monetáris szabályozás és felügyelet) a háború és békeszerződés hatásaival felerősödve jelentősen csökkentették a hazai pénzintézetek gazdasági szerepét és mozgásterét.

²⁹ Gál 2006: 95.

részvénytöbbségének a megszerzését jelentette. Amíg 1894-ben csak 85 bank és takarékpénztári fiók volt az országban, addig 1909-re számuk 307-re emelkedett, s ebből 134 intézet tartozott a budapesti nagybankok érdekeltségi körébe, amelyek a részesedési rendszer útján az egész hitelszervezet tőkeerejének 57 %-át ellenőrizték.³⁰ Az első világháború időszaka alatt és a trianoni határváltozások után közel 500-ra emelkedett fiókszám 1924-re 297-re esett vissza, amelyből 211 fővárosi 86 pedig vidéki bankok fiókja volt. A fiókhálózat 41 %-a Budapesten, 54 %-a vidéken, illetve a maradék 15 fiók az elcsatolt vagy más külföldi területen működött (az elcsatolt területeken működő fiókszám már 1923 és 1924 között csökkent 4 fiókinntézettel). A partnerintézetek száma 1924-ben 222 volt, amiből 160 a fővárosi, 62 vidéki bankok affiliációja volt. A fővárosi bankoknak 120 partnerintézetük működött vidéken, 29 fiók az elcsatolt területeken, s további 11 külföldön. Az elcsatolt területeken működő fiókok és affiliációk mindegyike budapesti banki érdekeltség volt.³¹

A bankhálózat koncentrációja tehát már a 20. század elején megindult, de ebben az időben még a nagybankoknak is kevés, általában csak 2–3 fiókjuk volt, s ekkor még a bankrendszeren belül a kisebb méretű, önálló, elsősorban a helyi bankpiacokhoz kötődő pénzüintézetek domináltak. A bankhálózaton belüli természetes koncentráció a két világháború közötti Magyarországon erősödött fel. A kis vidéki bankok megszűnésével, a fővárosi bankok leányintézetévé válásával a vidéki bankoknak csak 25–30 %-a maradt meg önállóan a korszak végére. Az inflációs konjunktúra új bankalapításainak zöme is a főváros hálózatát gyarapította. Az 1923-ban még 2574 önálló hitelintézetből 1928-ban már csak 1838 működött, ami azonban több volt, mint ezen az országgrészen 1913-ban, de a koncentráció előrehaladásával, illetve a válságot követő csődök miatt 1938-ra 1619 hitelintézet maradt, s ezek fele is – nevét megtartva – valamely nagybank többségi tulajdonába került.³² Budapesten 1928-ban még 282 pénzüintézet működött, ami 1/3-dal volt több mint az 1913-ban működő 212 pénzüintézet, amely akkor még egy 20 milliós prosperáló gazdaságú ország pénzpiacaként funkcionált. 1934-re a válság által is újabb lendületet kapó koncentrációs folyamatok (illetve csődök) révén számuk 105-re apadt.

A pénzpiaci koncentrációt a bankok és takarékpénztárak számának csökkenése kísérte. 1925 és 1934 között számuk 927-ről, közel 50 %-os csökkenés következtében 551-re esett vissza, 1943-ra pedig – a zsidó tulajdonban lévő bankok bezárásával – számuk 200-ra csökkent.³³ A koncentráció növekedése még

³⁰ Gál 1998: 24–26.

³¹ Szádeczky-Kardoss 1928: 18.

³² Tomka 1996: 66.

³³ *Nagy Magyar Compass* 1934. Az inflációs korszakban jelentősen nőtt a bankok száma. A fővárosban 1921 és 1924 között közel száz, vidéken 40 új bank és takarékpénztár alakult. Az újonnan alakult részvénytársasági vállalkozások mellett nagy számban új magánbankházak is alakultak, amelyeket az inflációs konjunktúra által kínált spekulációs profitlehetőségek tartottak fenn. A bankalapítók sorában megjelentek a „homo novusok”, akik részvénytársasági pénzüintézeti gyakorlattal rendelkeztek, s kapcsolatrendszerüket a nagybankok tisztviselőiként szereztek.

szembetűnőbb volt a bankok esetében. Országosan mintegy 40 %-os volt a csökkenés 1926 és 1934 között (508-ról 306). A bankok száma legnagyobb mértékben a fővárosban csökkent (54 %-kal), ahol a koncentráció a térben legerősebben hatott. A vidéki városokban a bankok száma 25 %-kal csökkent, de azon belül a törvényhatósági jogú nagyvárosokban 36,7 %-os volt a csökkenés mértéke. Budapesten 1934-ben 93 működő bankot találunk, ezt követően Debrecenben 9, Miskolcon, Szegeden és Pécsen 7–7 bank működött. A koncentráció mértéke a 6 legnagyobb bank³⁴ esetében 1927-ben sem haladta meg a 13 legnagyobb magyar pénzügyintézet mérlegfőösszegének a 61,5 %-át, tehát nem alakult ki 80 % feletti kvázi monopólium, mint amelyet Ausztriában a Creditanstalt képviselt. Az 1930-as években a fővárosban lelassult a koncentráció, csak néhány pénzügyintézet fuzionált. A nyugat-európai példákhoz képest a hazai bankkoncentráció viszonylagos lassúsága és a hitelintézetek relatíve nagy száma azonban továbbra is a magyar bankrendszer sajátossága maradt.³⁵

Az önálló pénzügyintézetek számának fokozatos csökkenésében leginkább a megváltozott makrogazdasági viszonyok (inflációs konjunktúra vége, válság, természetes koncentráció) közepette egyre inkább érvényesülő, a nemzeti piac orientált (főváros-központú), fiókhálózati dominanciával jellemezhető bankrendszer kialakulása játszott szerepet. Ez fokozatosan átvette a helyi pénzpiacokhoz kötődő, lokális-regionális és jellemzően egyfiókos bankrendszer helyét. Magyarországon 1934-ben 464 bank működött, amelyből 55 %-a a városokban, a maradék pedig a községi jogállású településeken. A banki eszközállomány területi megoszlása a hálózaténál is jóval nagyobb koncentrátságot mutatott. Budapest koncentráltta a banki vagyont 76 %-át, míg a vidéki városokra közel 18 % esett. A banki vagyonok 93,7 %-a így a városokban koncentráldott, míg a hitelintézeti hálózat 45 %-át kitevő községi bankokra és takarékpénztárakra a banki eszközök mindössze 6,3 %-a esett.

A bankpiaci koncentráció és a szervezeti centralizáció folyamata tükröződött a foglalkoztatottak létszámcsökkenésében és területi arányváltozásában is. A pénzügyintézeti szektorban foglalkoztatottak száma az 1910-es 19 400 főről (amelynek közel 50 %-a Budapesten koncentráldott) 1925-ig 13 383-ra csökkent, amelynek 70 %-a volt fővárosi foglalkoztatott. A legnagyobb létszámcsökkenés a banki és takarékpénztári szegmenst, illetve a gyorsabban konszolidálódó

Az inflációs korszak intézetalapítási hullámát nagy bukások és felszámolások követték. Az inflációs konjunktúra nemcsak az ipari érdekeltségek finanszírozását tette kifizetődővé, de a ki-mondottan spekulációs célú befektetések és bankügyletek száma is ugrásszerűen megnőtt. Az új alapítások nem voltak hosszú életűek, a krízis utáni hanyatlásuk, esetenként súlyos bukásuk eleve kódolva volt.

³⁴ Magyar Általános Hitelbank, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Angol–Magyar Bank, Magyar–Olasz Bank, Magyar Országos Központi Takarékpénztár.

³⁵ Tomka 1996: 66.

vidéki nagyvárosokat és Budapestet jellemezte.³⁶ A bankkoncentrációt a városi banki alkalmazottak számának 1925 és 1934 között mért csökkenése is jelzi (10 044-ről 7611 alkalmazottra). Ugyanakkor a banki alkalmazottak 67 %-a (az összes hitelintézet tekintetében 56,5 %-a) a fővárosban dolgozott, ami a fővárosi bankcsoportok és intézeteik dominanciáját mutatta a vidéki városokkal szemben. A teljes hitelintézeti szektorban 1934-ben 13 309 alkalmazottat foglalkoztattak, amelynek 72,2 %-a városi pénzügyintézeteknél dolgozott (56,5 % a fővárosban, 15,7 % a vidéki városokban). A banki és takarékpénztári szektorban ennél jóval magasabb, 87 százalékos volt a városi alkalmazottak aránya.

A pénzügyintézeti koncentráció erősödése önmagában még nem jelentette a vidéki pénzügyi élet hanyatlását, ugyanis a fővárosi nagybankok fiókhálózatuk jelentős bővítésével a pénzügyi szolgáltatásaikat részben vidéki fiókjaikon keresztül végezték, másrészt a vidéki bankok egyharmadának a teljes önállósága megmaradt ezekben az években is.³⁷ Korszakunkban a bankfejlődést a közepes nagyságú pénzügyintézetek erősödése jellemezte. A vidéki pénzügyi piacok önállósága azonban erőteljesen csökkent, így egyes üzletágaknak 85–90 %-a a partnerbanki kapcsolatok vagy a fiókosítás révén közvetlenül vagy közvetve a működési körüket térben is kiterjesztő budapesti nagybankok irányítása alá került. Mindez akkor történt, amikor a hitelszféra dinamizmusa és expanziója a megváltozott világgazdasági környezetben amúgy is lassult a századelőhöz képest.

„ELVESZETT” LENDÜLET – A VIDÉKI BANKKÖZPONTOK ÁTALAKULÓ HIERARCHIÁJA

A bankoknak és takarékpénztáraknak csak mintegy 53 %-a működött a városokban 1934-ben. Budapest részesedése az országos hálózathoz 22 %, a városi hálózathoz 41,6 % volt.³⁸ A koncentráció mértékét azonban jelzi a városoknak – a századelőhöz és a hálózati részarányukhoz képest – igen magas, 93,7 %-os részaránya az eszközállományból, s ezen belül is kimagasló Budapestnek a 75,8 %-os részesedése (1934).³⁹

A magyar pénzügyintézetek tőkeerejüknek, kihelyezhető hiteleiknek nagyobb hányadát elvesztették a háború és az azt követő inflációs időszakban. Mivel a bankok sajáttőke állománya jelentősen megcsappant, így azok alapvető hitelezői funkciójuknak sem tudtak maradéktalanul eleget tenni nemzetközi bankközi piaci hitelfelvétel, illetve tőkeemeléssel végrehajtott pótlólagos forrásbevonás nélkül. A pénzügyintézeti

³⁶ *Magyar Statisztikai Évkönyvek* vonatkozó kötetei. Budapest esetében 25,7 %-os, a törvényhatósági jogú városok esetében 27,4 %-os volt a létszámcsökkenés, míg a megyei városokban csak 13 %-os csökkenést regisztráltak 1925 és 1934 között.

³⁷ A 6 legnagyobb fővárosi bank mérlegfőösszegében 1913 (62,6 %) és 1927 (61,5 %) között még némi koncentráció-csökkenés is megfigyelhető.

³⁸ *Nagy Magyar Compass* 1934.

³⁹ Szőnyi 1937: 30–31. A specializált hatáskörű pénzügyintézetekkel Budapest részaránya 82 %.

szektor nagyobb veszteségeket szenvedett el, mint az iparvállalatok. A hitelintézetek vagyonszerzése sokkal hátrányosabban érintette a vidéki városok bankjait, amelyek saját tőke veszteségei nagyobbak voltak a fővárosiaknál. A gyengébb tőkeerejű vidéki pénzügyintézetek saját tőke veszteségeit csak fúziók, felszámolások révén lehetett felszámolni, amely tovább erősítette a koncentrációs folyamatokat. Az óriási vagyonszerzések okait kereshetjük az állami hadikölcsön jegyzésében való szerepvállalásban, a pénzügyromlásban, a békeszerződés súlyos gazdasági rendelkezéseiben, illetve abban, hogy a terület-elcsatolás következtében sok hazai pénzügyintézet veszítette el fiókjait és partnerintézeteit. A pénzügyintézetek tőkeerejének, vagyonának és forgalmának drasztikus csökkenése nemcsak a – szektor csúcsidőszakának számító – „boldog békeidők” értékeihez képest volt feltűnő, de a pénzügyintézeti vagyonok nagysága több város esetében még az 1883-as szintet sem érte el.⁴⁰

A sikeresebb pénzügyintézetek példája azt mutatja, hogy az iparvállalati és ingatlanbefektetések bizonyultak értékállóknak a háborús és inflációs időszakot követően. A bankrendszerért ért veszteségek mértékét jelzi, hogy a bankrendszer adózás utáni nyeresége még 1938-ban sem közelítette meg a 25 évvel korábbit.⁴¹ Az 1909-es évet bázisévnek tekintve a városi bankok és takarékpénztárak részvénytőkéje 1925-ben 29 %-ra esett vissza, de 1934-re is csak az 1909-es szint 45,9 %-át érte el. A takarékbetétek esetében 1925-ben 17,8, 1930-ban 62,4, míg 1934-ben csak 48,5 %-os értékkel találkozunk. A jelzálogüzletágban a területvesztés és az infláció drasztikusan elértéktelentette az állományt, ami 1925-ben mindössze 0,5 %-a volt az 1909-es állománynak, s 1930-ra is csak 26,7 %-át érte csak el.⁴² (2. táblázat)

Budapest bankközponti pozíciójának egyértelmű erősödését mutatja a saját tőkék fővárosi arányának emelkedése az 1915-ös 56 %-ról, több mint 76 %-ra (1925), ami egyértelműen a nemzeti bankpiac területének lecsökkenéséből, illetve ezen túlmenően a fővárosi bankok erősödő expanziójából fakadt.⁴³ Az inflációs időszakot jellemző expanzió során a pénzügyintézetek lehetőséget kaptak saját, illetve ezzel párhuzamosan idegen tőke állományuk bővítésére. A legdinamikusabb növekedés a közepes nagyságú intézeteket jellemezte. Az előbbi eszközök a részvénykibocsátással finanszírozott alaptőke-emelés szolgált. A pénzügyintézeteknek nemcsak a magas hitelkamatokkal megtámogatott hitelezési aktivitása, de egyéb szolgáltatásai is bővültek; részt vettek a külföldi hitelekkel finanszírozott kölcsönügyletek közvetítésében, majd a stabilizációt követően ismét megélnék a bankok iparvállalati szolgáltatásai. A modernebb üzletágokban (folyószámla), illetve a jelzáloghitelezés tekintetében a fővárosi bankok dominanciája meghatározó volt, míg a kereskedelmi hitelezésben elterjedt tradicionálisabb váltóüzletág a vidéki pénzügyintézetek forgalmában volt jelentősebb.

⁴⁰ Szádeczky-Kardoss 1928: 87–88, 100. Pénzügyintézeti Központ kötelékébe tartozó pénzügyintézetek száma 1913 és 1925 között 22,6 %-ra csökkent (1913 = 100 %), a pénzügyintézetek összes tőkéje pedig a bázisévnek csupán 14,9 %-ra.

⁴¹ Tomka 1996: 101.

⁴² Szőnyi 1937: 7–10.

⁴³ Szőnyi 1937: 35.

2. táblázat

Néhány pénzüintézet saját tőkéjének változása, 1913 – 1925

Pénzüintézet	Pénzüintézetek saját tőkéje ezer koronában	
	1913	1925
<i>Budapesten</i>		
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank	165 898	43 158
Magyar Általános Hitelbank	137 800	53 346
Angol–Magyar Bank	105 044	9 927
Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület	68 072	16 401
Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank	62 339	12 085
Hazai Bank	53 750	9 840
Magyar Országos Központi Takarékpénztár	37 659	11 221
Belvárosi Takarékpénztár	20 575	3 453
<i>Vidéken</i>		
Pécsi Takarékpénztár	3 929	1 726
Általános Forgalmi Bank, Debrecen	3 200	1 489
Szeged-Csongrádi Takarékpénztár	5 840	1 382
Szombathelyi Takarékpénztár	2 285	943
Békéscsabai Takarékpénztár Egyesület	2 650	906
Győrvárosi és Megyei Takarékpénztár	1 924	870
Győri Első Takarékpénztár	3 061	863
Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület	2 802	807

Forrás: Szádeczky-Kardoss 1928: 88.

A különböző banki üzletágak⁴⁴ területi eloszlásának folyamatait megvizsgálva képet kaphatunk a helyi bankrendszernek nemzeti piaci központú átalakulási folyamatáról, illetve a pénzpiacot jellemző jelentős területi különbségekről. Amíg 1909-ben a részvénytőkének csak 54,2 %-a koncentrált a fővárosban (a mai országrészre számítva 75 %-a), addig 1934-re Budapest részesedése 82,4 %-ra nőtt. A teljes városállomány részesedése 92,3 %-os volt, így 1934-ben csupán a fennmaradó rész esett a községekben székelő bankokra és takarékpénztárakra. A fővárosi bankok egyesített részvénytőkéje 1934-ben 262,2 millió pengőre rúgott, ami mintegy fele volt csak az 1909-es tőkeállománynak. A vidéki városoké mindössze 56,6 millió pengő volt, a fővárosi állomány egyötöde. Az összes fővárosban székelő hitelintézet (földhitelintézetekkel, hitelszövetkezetekkel és postatakarék-pénztárakkal együtt) saját tőke állományát vizsgálva Budapest intézetei 425 millió pengőt koncentráltak, s részesedésük 79,3 %-os volt az országból. A városhálózaton belül a főváros látványosan növelte saját tőke részesedését 1925 és 1934 között (81,9-ről 86,8 %-ra), párhuzamosan a vidéki városok

⁴⁴ A részvénytársasági pénzüintézetekre, a bankokra és takarékpénztárakra számolva.

bankjainak tőkevesztésével (18,1-ről 13,2 %-ra). A főváros és a vidéki városok közötti nagyságrendi különbségeket jól jelzi, hogy egyetlen vidéki város sem volt, ahol a bankok és takarékpénztárok részvénytőkéinek összege meghaladta volna az 5 millió pengőt (3. táblázat).⁴⁵

A bankok részvénytőkéje alapján vidéken Debrecen, Szombathely, Szeged, Pécs és Miskolc sorrend adódott 1934-ben. A legerősebb tőkeháttérrel Debrecen, Szombathely, Szeged, illetve Pécs pénzügyi rendelkeztek. Debrecen esetében közel kétharmados visszaesésről, míg Szombathely és Pécs esetében jelentős előretörésről beszélhetünk. E két utóbbi város, részben az elcsatolt vagy a lehanyatló bankközpontok szerepkörét vette át a nyugati régióban. Az országos rangsor élén álló Debrecen az abszolút volumeneket (a bankok összesített mérleg-főösszegét) tekintve is a legnagyobb pénzügyi centruma volt a vidéki Magyarországnak, ugyanakkor az egy főre eső részvénytőke nagyságát tekintve Pécs már megelőzte Debrecént. Szeged a legnépesebb vidéki városként csak a 3. volt a fajlagos részvénytőke-mutató tekintetében, míg Szombathely 35 ezer lakosával a 2., ugyanakkor meglepő, hogy az 1918 előtt ipari, kereskedelmi és pénzügyi központként egyaránt prosperáló Miskolcon – a világháborút követő vagyonszétválást követően – nem működtek igazán tőkeerős bankok. A legfeljebb, hogy a Dunántúlon korábban Pécs vetélytársának számító Győr csak a 16., Székesfehérvár pedig csak a 19. helyen állt, még Kaposvár is megelőzte őket a maga 7. helyével. A két korábban jelentős regionális bankcentrum (Győr, Miskolc) visszaesésével párhuzamosan új tőkeerősebb pénzügyi intézetekkel rendelkező – korábban másodrendű – központok (Szolnok, Kaposvár, Békéscsaba) kiemelkedése figyelhető meg a két világháború közötti korszakban.⁴⁶

A takarékbetét üzletágban mintegy 95 %-ban a részvénytársasági bankok és takarékpénztárok részesedtek a forgalomból. Budapestnek az 1909-ben mért 33,4 %-os részaránya (a trianoni területre számolva 55 %) 1934-ig 78 %-osra nőtt, s ezzel párhuzamosan a vidéki városok részaránya 1909 és 1934 között 30-ról (a trianoni területre számolva 46 %-ról) 11 %-ra esett vissza. A községi pénzügyi intézetek 12 %-át koncentrálták a betétállománynak. A hagyományosan a vidéki pénzügyi intézetek bázisüzletágának számító takarékbetét esetében jelentős visszaesés figyelhető meg a vidéki városokban az infláció és a gazdasági világválság éveiben (1913-ban az elhelyezett banki takarékbetéteknek csak 22,5 %-a esett a fővárosra, míg 1934-ben már 72,1 % volt ez az arány). A városi hálózaton belül a betétállományból a vidéki városok még 58 %-kal (trianoni Magyarországra számolva 35,2 %-kal), és 1925-ben is még 37,7 %-kal részesedtek, ami 1934-ra 23 %-ra csökkent. Ezzel egy időben Budapest részesedése a városi hálózaton belül 1909 és 1934 között 42 %-ról 77 %-ra nőtt. Ennek következtében csak a banki és takarékpénztári ágazatban 1934-ben már a fővárosi bankok tartották kezükben az üzletág városokra eső részének a 78 %-át, a törvényhatósági városokra 9,1%, a megyei

⁴⁵ Szőnyi 1937: 38.

⁴⁶ Szőnyi 1937: 38–40.

3. táblázat

Bankok és takarékpénztárak üzleti mutatóinak városi rangsora 1934-ben

Részvnyrtke állomány	Takarékbetét állomány		Folyószámla betét		Váltóállomány		Millió pengő	Banki jövedelmek
	Millió pengő	Millió pengő	Millió pengő	Millió pengő	Millió pengő	Millió pengő		
1. Budapest	262,3	Budapest 545,2	Budapest 854,1	Budapest 1100,0	Budapest 153,0	Budapest	153,0	
2. Debrecen	4,9	Pécs 13,0	Pécs 11,8	Pécs 39,4	Pécs 3,86	Pécs	3,86	
3. Szombathely	4,3	Szombathely 12,3	Szolnok 6,8	Debrecen 39,0	Debrecen 3,29	Debrecen	3,29	
4. Szeged	3,1	Szeged 11,2	Békéscsaba 6,4	Szombathely 28,3	Szombathely 2,55	Szombathely	2,55	
5. Pécs	2,8	Debrecen 8,6	Szeged 5,6	Szolnok 27,9	Szeged 2,20	Szeged	2,20	
6. Miskolc	2,6	Miskolc 7,0	Debrecen 5,5	Szeged 26,5	Szolnok 2,11	Szolnok	2,11	
7. Szolnok	2,6	Baja 6,5	Nyíregyháza 4,9	Nyíregyháza 26,4	Nyíregyháza 2,06	Nyíregyháza	2,06	
8. Kaposvár	2,5	Szolnok 6,3	Kaposvár 4,6	Békéscsaba 24,8	Békéscsaba 2,03	Békéscsaba	2,03	
9. Békéscsaba	2,4	Nyíregyháza 6,1	Gyöngyös 4,1	Miskolc 20,4	Baja 1,95	Baja	1,95	
10. Kecskemét	2,2	Székesfehérvár 5,2	Szombathely 4,0	Baja 18,6	Miskolc 1,76	Miskolc	1,76	
11. Gyöngyös	2,0	Kaposvár 4,9	Győr 3,3	Kaposvár 17,5	Kaposvár 1,46	Kaposvár	1,46	
12. Nagykanizsa	1,8	Békéscsaba 4,8	Miskolc 3,3	Kecskemét 17,4	Kecskemét 1,41	Kecskemét	1,41	
13. Nyíregyháza	1,7	Esztergom 4,7	Nagykanizsa 2,7	Győr 14,5	Nagykanizsa 1,22	Nagykanizsa	1,22	
14. Baja	1,6	Eger 4,2	Kecskemét 2,4	Nagykanizsa 14,2	Győr 1,20	Győr	1,20	
15. Esztergom	1,5	Győr 4,2	Székes-fehérvár 2,4	Székesfehérvár 12,7	Esztergom 1,09	Esztergom	1,09	
16. Hódmezővásárhely	1,3	Nagykanizsa 3,9	Baja 2,0	Esztergom 12,0	Székesfehérvár 1,01	Székesfehérvár	1,01	
17. Győr	1,2	Kecskemét 3,8	Eger 2,0					

Forrás: Gál Z. szerkesztése Szőnyi 1937 alapján.

városokra pedig 13 % jutott. A gazdasági válság hatására jelentkező betételvonás, illetve a megtakarítási hajlandóság csökkenése jobban sújtotta a vidéki városokat, s amíg az állomány csökkenése 15 %-os volt a fővárosban, addig a törvényhatósági városok esetében ez közel 42 %-ra tehető, aminek következtében közel 10 %-kal nőtt a főváros részesedése az 1920-as évek végéhez képest is. Mindez a vidéki pénzüntézetek önállósága elvesztésének, fővárosi bankcsoportokba integrálódásának, illetve a vidéki pozícióvesztésnek is köszönhető. A bankokban és takarékpénztárakban elhelyezett takarékbetétek állományát tekintve Pécs⁴⁷ állt az első helyen 13 millió pengővel, majd Szombathely (12,3 millió), Szeged (11,2 millió), Debrecen (8,7 millió) következett (Budapesten 545 millió P volt a betétállomány nagysága).⁴⁸ A lakosság számához viszonyítva általában az „iparforgalmi” foglalkozási dominanciájú városokban volt a legnagyobb a takarékbetét állomány, illetve annak az egy főre vetített átlaga is.⁴⁹

Az egyik legmodernebb kereskedelmi banki üzletágnak számító folyószámlás tartozások tekintetében, a 91,4 %-os részarányt képviselő budapesti bankok esetében a folyószámla tételek a mérlegfőösszeg jelentős hányadát, mintegy 50–60 %-át tették ki. Vidéken a takarékbetét állomány még ebben az időszakban is meghaladta a folyószámlabetétek nagyságát. A fővároson kívül Pécs város bankjai rendelkeztek a legnagyobb folyószámla betétekkel, mintegy kétszer annyival, mint a rangsorban utána következő Szolnok pénzüntézetei. Debrecen ebben a tekintetben csak az 5. helyen állt, míg Szombathely a 9., Győr csak a 10., illetve Miskolc a 11. helyre szorult vissza. A takarékbetétek értékállóságának csökkenésével párhuzamosan a reálértéküket jobban őrző folyószámla betétek váltak a legfontosabb mérlegtéttel az inflációs korszakban.⁵⁰ A folyószámla üzletág meghatározó jelenléte Pécs esetében a fejlett hiteléhez kapcsolódó élénk ipari és kereskedelmi tevékenységet, illetve vagyonos polgárságot feltételezett, amely a bankszektor részéről kiegyensúlyozott vállalkozói számlakezelést

⁴⁷ Gál 2002: 38. Az 1924-ben megalakult Nemzeti Bank első hitelinformációs jelentésében a Pécsi Takarékpénztár mint az ország legtökeerősebb vidéki takarékpénztára szerepelt. Az 1925-ös mérlegadatokat az 1913-as bázisév adataival (4 millió korona) összevetve a Pécsi Takarékpénztár 1,7 millió koronás saját tőkéjét tekintve a legerősebb vidéki pénzüntézet volt, s pozícióját saját tőkéje 57,6 %-ának elvesztése ellenére is sikerült megtartania. Az inflációs időszakot jellemző pénzüntézeti expanzió, a saját és idegen tőkék nominális gyarapításának legfőbb eszközzül az alaptőke-emelés és a részvénytársasági érdekeltségek számának növelése szolgált. A többi várossal történő összehasonlításban azonban Pécs pénzüntézetének pozíciója jelentősen megerősödött a világháború előtti időszakhoz képest. Ez a kedvező pozíció részben abból is fakadt, hogy a hosszúra nyúló szerb megszállás ellenére is Dél-Baranya elvesztése csak kisebb területi és kapcsolatrendszerbeli veszteségeket jelentett a pécsi bankok számára.

⁴⁸ Szőnyi 1937: 44–45.

⁴⁹ Az egy főre eső betétállomány nagysága (pengőben): Budapest 542, Szombathely 346, Esztergom 274, Baja 234. (A szerző saját számítása. Szőnyi 1937: 44–45. és a *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1936. alapján.)

⁵⁰ Tomka 1996: 77.

igényelt. A takaré- és folyószámlaüzlet volumene alapján Pécs volt ebben az időszakban a legnagyobb idegen tőkével rendelkező vidéki városunk.⁵¹

A jelzálogüzletágban a fővárosi bankkoncentráció növekedése még látványosabb: Budapest aránya 1909 és 1934 között 54,2 %-ról (trianoni területen 74,9 %) 95,5 %-ra nőtt az országon belül. A főváros bankjainak a városi bankok hálózatán belüli részesedése 77 %-os volt 1934-ben. A városhálózaton belül 1925 és 1934 között a főváros koncentrációja 91,6-ról 93,5 %-ra nőtt, míg a vidéki városoké 8,4 %-ról 6,5 %-ra csökkent. Ebből az következett, hogy a jelzálogüzletágból lényegében kivonult a vidéki, kevésbé tőkeerős pénzüzetek többsége, így az lényegében a budapesti bankok által monopolizált üzletággá vált.

A tőkeerőben meggyengült vidéki pénzüzetek leginkább váltóhitelezésben használhatták ki a rövidlejáratú hitelkonstrukciók iránt az inflációs időszakban megnövekedett igényt. A városhálózaton belül 1909 és 1930 között – rendhagyó módon – a vidéki városok 28,8 %-ról 40 %-ra növelték részarányukat a regisztrált váltóüzletágból. Meg kell azonban jegyezni, hogy a világválság hatására arányuk a bankok és takarékpénztárak szegmensében 4 év alatt 30 % alá esett vissza (27,7 %).⁵² A váltóállomány – mint a legerjedtebb tradicionális, rövidlejáratú kereskedelmi hitelforma és legnagyobb arányú aktív mérlegtétel – a két világháború közötti időszakban is megőrizte viszonylag jelentős szerepét az ipari-kereskedelmi profilú vidéki városok hiteléletében. A fővárosi bankok mintegy 2/3-os, míg a vidéki városok közel egyharmados részesedést tudhattak magukénak 1921-re (1913-ban Budapest részesedése 35 %-os volt, ami a területvesztéssel 60 %-ra nőtt). Budapest részaránya az országos váltóállományból 1934-ben 64,4 %-os, a vidéki városoké 23 %-os volt. Megfigyelhető, hogy a főváros részesedése a városi váltóállományból 1925 és 1934 között tovább nőtt 63,7-ről 69 %-ra, párhuzamosan a vidéki városok 36,3 %-ról 31 %-ra való aránycsökkenésével. Az összes hitelintézettel számolva Budapest aránynövekedése a városokon belül a nevezett időszakban 68,2-ről 73,7 %-osra nőtt, míg a vidéki városoké 31,8-ről 26,3-ra csökkent.⁵³ A váltóállomány az 1920-as évek végétől gyors ütemben nőtt, s a válság időszakában is csak kisebb csökkenés figyelhető meg ebben az üzletágban. Bár a gazdasági világválság idején a takaré- és folyószámlabetétek mellett a váltókölcsönök is erőbben csökkentek a vidéki városokban, nagyrészt a fővárosi bankok által rendelkezésre bocsátott viszontleszámitólagi hitel híján. A válság hatását a vidéki városok bankjai ezért is érezték meg jobban. A fővárosi bankok vidéki affiliált intézeteik működését – különösen a vidéket jobban sújtó válságperiódusban – jegybanki források igénybevételel, viszontleszámított váltókkal finanszírozták. Pécs város bankjai rendelkeztek a legtöbb, rövidlejáratra kihelyezhető hitel felett (39,5 millió P), majd Debrecen, s tőlük lemaradva Szombathely, Szolnok és Szeged bankjai következtek a sorban

⁵¹ Gál 2002: 41.

⁵² Szőnyi 1937: 52.

⁵³ Szőnyi 1937: 53–55.

(Budapesten 1,1 milliárd P volt a váltóállomány). Miskolc itt is csak a 8., Győr a 12., Székesfehérvár pedig csak a 14. helyet foglalta el.

Az aktív üzletágak közül, a váltóhitelnél modernebb folyószámlahitel korszakunkban került előtérbe, a banki mérlegek vagyondalának második legjelentősebb tételeként. A fővárosi dominancia ebben az üzletágban is 90 % körüli. A vidéki városok között Szombathely, Debrecen, Pécs és Gyöngyös sorrend adódott, bár ezek mutatói is nagyságrendekkel elmaradtak a fővárosi bankok értékeitől, ugyanúgy, mint a 94,5 %-os budapesti koncentrációt mutató értékpapírtárca esetében. Vidéken egyedül Pécs város banki értékpapír állománya haladta meg az 1 millió pengőt.⁵⁴ A bankok jövedelmezőségi mutatói tekintetében Budapest hitelintézetei 78 %-os arányban részesültek a szektor országos nyereségéből, a vidéki városokra ebből 13,5 % jutott. Vidéken Pécs vezette a városok rangsorát 1934-ben, megelőzve Debrecent, Szombathelyt és Szegedet is.⁵⁵

A vagyonsmérleg főösszegének területi bontása jól érzékelteti a bankszektorban a két világháború közötti időszakban a helyi bankrendszerből (unit banking) a nemzeti piaci központú fiókbanki (branch banking) rendszerbe történő átmenetet, illetve a koncentrációs folyamatokat. A városokban koncentrálódott a pénzügyintézetek eszközállományának 94 %-a, következésképpen a községekre mindössze 6 % esett. Még szembeűnőbb a városhálózaton belüli aránytalanság. Budapest 87,2 %-kal, a vidéki városok pedig mindössze 12,8 %-kal részesedtek az országos eszközállományból. A folyamatot vizsgálva 1925 és 1934 között a vidéki városok részarányának csökkenése (18,2 %-ról), illetve a fővárosi részarány növekedése (81,8 %-ról) figyelhető meg, ami egyértelműen mutatja a vidéki városok pozícióvesztését és a magyarországi bankpiac területi átrendeződését. Megállapítható, hogy a válság folyamatai a bankpiaci koncentráció folyamatait felerősítették, s egyértelműen a fővárosi bankszektor dominanciáját, illetve a vidéki piacok lassú hanyatlását segítették elő.

A Trianon következtében megbomlott térszerkezeti egyensúly nemcsak egy sajátos belső centrum-periféria viszonyt alakított ki az országon belül, amely – Budapest súlyának aránytalan megnövekedése és a főváros–vidék szakadék mélyülése mellett – napjainkig konzerválta bizonyos hátrányos helyzetű határmenti térségek periférikus jellegét, hanem megakasztotta a vidéki városfejlődés dinamikáját is. A pénzügyi központoknak új területi hierarchikus rendje alakult ki, amely leginkább a vidéki városok pénzügyintézeti funkcióvesztésének folyamatait tükrözte. Az elcsatolással a keleti országrészben megszűnt a regionális centrumok folyamatos láncolata: a megmaradt központok (Szeged, Miskolc és Debrecen) is veszítettek jelentőségükből és csak részlegesen feleltek meg feladataiknak. A Dunántúlon Pécs és Szombathely regionális pozíciójának jelentős erősödésével leginkább e két városra koncentrálódtak a korábban erősebben szóródó funkciók (2. ábra).

⁵⁴ Szőnyi 1937: 33.

⁵⁵ Szőnyi 1937: 59–60.

A banki és takarékpénztári eszközállomány alapján a legnagyobb vidéki pénzügyi központtá Debrecen vált, amely már a történeti Magyarországon is a 4. legnagyobb bankközpontnak számított. Az összesített mérlegfőösszegek alapján 1934-ben Debrecen (65 millió P) ugyan megelőzte a második helyen álló Pécsset (55 millió P), azonban a legmodernebb üzletágnak számító folyószámlás tartozások és az értékpapírtárca esetében Pécs bankrendszerének minőségi vezető pozíciója – az összes hitelintézetet figyelembe véve is – kiemelkedő.⁵⁶

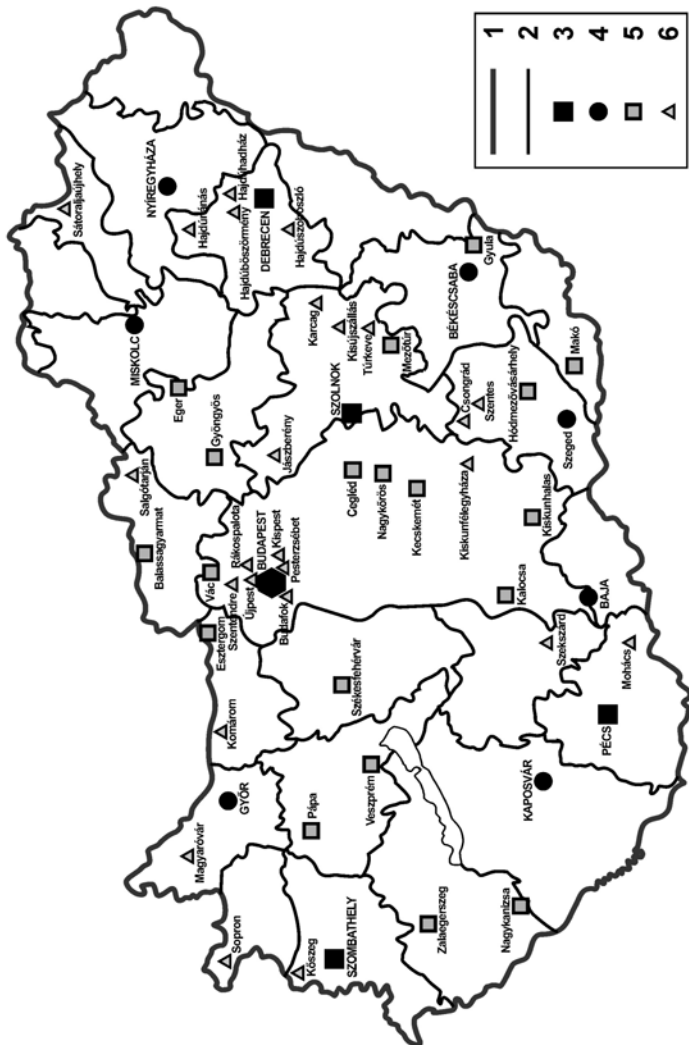
A városok pénzintézeti központi szerepkörét – a vonzáskörzetük számára végzett szolgáltatások volumene alapján kiszámolt – jelentőségükből, illetve a betét- és a vagyonmutatók, a pénzintézetek és a banki foglalkoztatottak létszámának figyelembevételével elvégzett klaszteranalízis segítségével jellemezhetjük. (2. ábra) Ennek alapján Pécs, Szombathely, Szolnok, Debrecen tekinthetők regionális központoknak. Közülük is Pécs és Szombathely regionális banki funkciói tűntek a legerősebbnek, ami a pénzintézeteik kiterjedt vonzáskörzetével és kiterjedtebb fiók- és partnerbanki hálózatukkal magyarázható. Szolnok az Alföld magterületeinek bankközpontjává vált, ami nem kis részben a régió periferiáin működő pénzügyi központok elcsatolásának, illetve a megmaradó határszéli központok jelentőségvesztésének a következménye. Ez utóbbi jellemezte Debrecen, de különösen Szeged pénzügyeit is, amelyek a határokon átnyúló kapcsolataik meggyengülésével a fővárosi expanzió legfontosabb célterületei lettek. A korábban jelentéktelenebb középvárosok (Békéscsaba, Kaposvár) is bekerültek a II. rendű vidéki bankközpontok sorába (Szeged, Nyíregyháza, Baja), a néhány korábbi, regionális központi jelentőségét elvesztő város mellé (Miskolc, Győr). A III. rendű központok között található a korábbi regionális központot, Székesfehérvárt, illetve a századfordulón is már lassabban fejlődő kis- és középvárosokat (Nagykanizsa), a szerényebb gazdasági háttérű megyeszékhelyeket (Esztergom, Veszprém, Eger, Gyula). A IV. rendű központok csoportjába a határváltozások egyértelmű kárvallottjai (Sopron, Sátoraljaújhely, Kőszeg, Magyaróvár) mellett leginkább az alföldi városok tartoztak.

A pénzintézeti központok, illetve a városi székhelyű pénzintézetek regionális eloszlását megfigyelve a két világháború közötti időszakban kialakult egy kelet–nyugati megosztottság, amelynek előzményei Trianon előttre nyúlnak vissza. A Dunántúl a bankhálózat és a forgalmi – azaz mennyiségi – mutatók tekintetében hátrányba került. Az 1934-ben működő 222 vidéki városi pénzintézet 70 %-a a keleti országrész városaiban koncentrálódott. Az északi régió részaránya 17,5 %, míg az Alföldé közel 53 % volt. A keleti országrészek felülreprezentáltságát jelzi, hogy a jelzalogos kölcsönök közel kétharmada a keleti

⁵⁶ Szőnyi 1937: 115. Békéscsaba és Szolnok 43,2, illetve 40,7 millió pengővel a 3–4. helyen állt a banki-takarékpénztári vagyon nagyság tekintetében. Az inflációs válságot sikeresen átvészelő Pécs és Szombathely az 1909-es eszköz nagyság szerinti rangsorban betöltött 18., illetve 19. helyéről nem kis meglepetésre a vidéki városok élmezőnyében stabilizálta pozícióját. A korábban kisebb vagyonú alföldi középvárosok (Nyíregyháza, Békéscsaba, Szolnok, illetve még Baja és Kaposvár) megelőzték a nagy vesztesnek számító Miskolcot és Győrt, amelyek nem tudták megőrizni korábbi előkelőbb pozíciójukat.

2. ábra

*Magyarország városhierarchiája a pénzügyi szerepkör alapján, 1930**

*Az eszköz- és a betétállomány nagysága és a szektorban foglalkoztatottak száma alapján elvégzett klaszteranalízis eredménye. Jelmagyarázat: 1 Országhatár, 2 Megyehatár, 3 Regionális bankközpont, 4 II. rendű bankközpont, 5 III. rendű bankközpont, 6 Kis jelentőségű bankközpont.

Forrás: Gál 2002.

régiókban koncentráldott, s azon belül is több mint a fele az Alföldön. Már az 1909-es pénzügyi szempontú városhierarchia vizsgálatokból is kitűnt, hogy az elmaradottnak semmiképpen sem tekinthető dunántúli régió nagyvárosai kisebb fejlődési dinamikát mutattak a századfordulón, mint a korábban perifériusnak számító keleti–délkeleti országrészek regionális centrumai és bankpiacai. A Dunántúl nem tudott lépést tartani az ország középső és keleti régióinak fejlődési ütemével, és sok szempontból csak a századforduló után lépett újra egy dinamikusabb növekedési pályára. A háború és a békeszerződés következtében azonban felértékelődött a dunántúli városok pénzügyi szerepköre, egyenes következményeként a legdinamikusabban fejlődő kelet-magyarországi regionális bankközpontok országhatárokon kívülre kerülésének.⁵⁷

A VIDÉKI BANKKÖZPONTOK UTÓVÉDHARCAI

A pénzügyi szektor strukturális átalakulási hulláma a vidéki bankpiacok belső viszonyaira is erős hatással volt, s a folyamat társadalomtörténeti aspektusai is érdekesek. Az 1920-as évek második felében például a magánbankokat már folyamatos likviditási nehézségek jellemezték, amelyek a nagyobb pénzügyi intézetek számára is előrevetítették a harmincas években a pénzügyi szektor egészét általában súlytó nehézségeket, mindez a gyengébb pénzügyi intézetek beolvastásához, a bankpiac egészét jellemző fúziós-koncentrációs hullámhoz vezetett. Az 1929–33-as világgazdasági válság több magánbankház csődjéhez vezetett. A magánbankházak hanyatlását végérvényesen a zsidótörvények pecsételték meg, tulajdonosainak nagy része a világháború áldozatává vált.⁵⁸

A nagybankok az ipari érdekeltségeik csökkentésével párhuzamosan növelték az „érdekeltségi körükbe” tartozó pénzügyi intézeteik számát, majd a világgazdasági válságot követően a vidéki városokat is erősen érintő fúziós hullám eredményeként beolvastották azokat. A két világháború közötti korszakban nemcsak Budapesten, de a nagyobb vidéki városainkban is szinte kizárólagossá vált a részvénytársasági pénzügyi intézetek dominanciája, s ezek a bankok egyre tekintélyesebb partnerbanki hálózat kiépítésével tovább erősítették pozíciójukat. A fővárosi bankok

⁵⁷ Nagy 2007: 45–47; Gál 2003: 239–240. Ezek a pénzügyi földrajzi elemzések is hozzájárultak a sematikus „fejlett Dunántúl” és „elmaradott Alföld kép” változásához. Összességében azonban az Alföld – mint nagyrégió – a századfordulón a gazdagabb régiók közé sorolható, s mint a történeti Magyarország központi területe, – ha civilizációs szinten nem is – gazdasági lehetőségeiben és jövedelmében a 20. század elejére lényegében utolérte a Dunántúlt. Ugyanakkor nem beszélhetünk egységes alföldi városfejlődésről sem (a Nagyalföld is számos, eltérő fejlődésű mezo-régióra osztható), mint ahogy nem szabad a megszokott módon hivatkozni a dunántúli, felvidéki és erdélyi, tehát a nyugatias indíttatású városfejlődés, illetve az alföldi városfejlődés különbségeinek regionális meghatározottságára, hiszen az magán az Alföldön belül sem volt egységes gyökerű és kifutású, amire az innovációs zóna városainak dinamikus fejlődése a legjobb példa.

⁵⁸ Kövér 1997: 48; a magánbankárok három nemzedékének pécsi vonatkozásairól lásd Gál 2005a: 46–52.

erőtéljes expanziója néhány városban jelentősebb eredményeket ért el (Miskolc, Debrecen), míg más helyeken a helyi pénzüzetek jól megválasztott stratégiával (Pécs) erősen őrizték integritásukat. A tőkeerősebb helyi bankok irányító pozíciói megmaradtak a helyi bankpiacon, vezető szerepük a helyi piac koncentrációjában nyilvánvaló maradt. A vezető pozíció megőrzésének elengedhetetlen feltétele volt a méretgazdaságos működés biztosítása, a tőkeerő növelése, amelynek egyik fontos eszköze a kisebb pénzüzetek felvásárlása és beolvasztása, az adott régióon belüli expanzió volt. Több, korábban patinás vidéki pénzüzetet budapesti bankok affiliáltak, illetve néhányuk fiókintézeté alakult.⁵⁹ Más pénzüzetek jól megválasztott stratégiával megőrizhették piaci függetlenségüket. Pécssett a vidék egyik legerősebb pénzüzete, a Pécsi Takarékpénztár sikeresen megőrizte nemcsak saját maga, de a helyi pénzpiac önállóságát is (a városban csak az Magyar Általános Hitelbanknak volt fiókja, illetve a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak és a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnak leányintézeté). A tőkeerősebb pécsi bankok irányító pozíciói megmaradtak, vezető szerepük a helyi piac koncentrációjában nyilvánvaló volt. A koncentrációs folyamat következtében Pécs megyei és regionális szintű pénzüzeti funkciói – az egyre bővülő megyei és régióon belüli banki kapcsolatok révén is – a két világháború közötti időszakban megerősödtek.⁶⁰

Egy másik tendenciaként felgyorsult a községek – mint pénzügyi telephelyek – pozícióvesztése a két világháború között. A hitelszövetkezeti szektor súlypontja továbbra is a nem városi jogállású településekre koncentrálódott.⁶¹ Az 1934-ben működő 904 hitelszövetkezet túlnyomó többsége, 91 %-a községekben működött, s taglétszámuk 82,5 %-a is oda koncentrálódott, míg a bankok és takarékpénztárak számából a községi szint csak 48 %-os részarányt hasított ki.⁶² A községek részaránya tehát intézettípusonként is változott: a banki-takarékpénztári eszközállományból 6,3 %-kal, a községi takarékpénztárakéból 18,1 %-kal, illetve az Országos Központi Hitelintézet integrált hálózatába tartozó

⁵⁹ A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank affiliált pénzüzeti hálózatába kapcsolta a legjelentősebb vidéki pénzüzetek egy csoportját, jelentős földrajzi diverzifikációt kialakítva az országon belül. A csoport tagjai voltak: a debreceni Alföldi Takarékpénztár, a Borsod-Miskolci Hitelbank, a pécsi Délmagyarországi Kereskedelmi Bank, a Békésmegyei Kereskedelmi Bank Békéscsabán, a Szolnoki Hitelbank, a Hódmezővásárhelyi Központi Takarékpénztár, Vasmegyei Mezőgazdasági Takarékpénztár. A Magyar Általános Hitelbank csoportjába a Debreceni Általános Forgalmi Bank, a kaposvári Dunántúli Bank, a Komárom Megyei Hitelbank és a szegedi Kereskedelmi és Hitelbank is beletartoztak.

⁶⁰ A Pécsi Takarékpénztár, a szomszédos vármegyékre kiterjedő affiliációs hálózatával, a Dél-Dunántúl regionális szerepkörű bankjává, „a vidéki bankélet pillérévé fejlődött”. A háborús időszak nehézségei, a koncentráltan jelentkező állami hiteligeny nyomán életbelépő hitelszigorítások, valamint a megszorítások nyomán fellépő tőkehiány és a gazdaságossági szempontok újabb egyesülési hullámot indítottak el a pénzüzeti szférában. 1943-ban a Pécsi Takarékpénztár beolvasztotta a Baranyai Agráripari Rt-t, de az érdekkörébe tartozó barcsi, szigetvári és mohácsi takarékpénztárak is egyesültek a helyi pénzüzetekkel.

⁶¹ A 1909-ben a hitelintézetek 65 %-a még a községekben működött, ez az arány 1925-re 55 %-ra csökkent.

⁶² 1934-ben a községekben működő pénzüzetek száma 1088 volt, ami 74 %-át tette ki az ország összes pénzüzetének.

hitelszövetkezetek eszközállományból 60 %-kal részesedtek. A mezőgazdaság, a falusi ügyfélkör támogatása, illetve a nem tisztán profitalapú működés növelte ez utóbbi pénzüzetek társadalmi jelentőségét. Amíg a hitelszövetkezetek községi kötődései miatt a hitelintézetek számát tekintve a községek továbbra is felülreprezentáltak voltak összhálózati részesedésüket tekintve, s számuk a bankokhoz képest csak kisebb mértékben csökkent korszakunkban, addig az előrehaladottabb konszolidációval megerősödő városi bankpiacok tőkeerejével a községek nem tudtak versenyezni.⁶³ Az eszközállomány tekintetében a községek részaránya az 1909-es 13,3 %-ról (trianoni területen 7,1 %-ról) 1934-re 6 %-ra esett vissza. Legmagasabb – 12,6 %-os – volt részarányuk a váltóüzletágban. A részvénytőke tekintetében 1934-ben 8,6 %-os, a takarékbetét üzletágban 9,4 %-os, míg a jelzálogos kölcsönök és a folyószámlás tartozások esetében mindössze 1,3 %, illetve 1,6 %-os volt súlyuk 1934-ben.⁶⁴

A világgazdasági válság hatására, 1931 júliusában Magyarországon is elrendelt bankzárlat, majd a betétkifizetés limitálása a vidéki pénzüzeteket is érintette.⁶⁵ A világgazdasági válság hatására a pénzüpiaci tőkeképződés csaknem teljesen megállt, s a betétcsökkenés mértéke a vidéki pénzüzeteket a kisebb tőkeerő miatt általában súlyosabban érintette, mint a fővárosiakat. A kormányzat új gazdaságpolitikai irányelvei – a Pénzüzeti Központ állásfoglalásain keresztül – a hitelélet gazdaságosabbá tételének érdekében előirányozták, hogy „a túl nagy számban lévő és nem eléggé tőkeerős pénzüzetek számát fúziók útján apassza.”⁶⁶ Maga Imrédy Béla, pénzügyminiszter 1933. novemberi beszédében is „az életképtelen vidéki pénzüzetek beolvasztása mellett” tört lándzsát. Maguk a gyengébb jövedelmezőségű pénzüzetek is tisztában voltak azzal, hogy lecsökkent jövedelmezőségük következtében részvényeseik érdekeinek megvédése csak fúziók útján valósítható meg.⁶⁷

A korabeli vidéki városi elit legjelesebb képviselői érzékelték a vidéki bankélet beolvasztására tett fővárosi intézményfelvásárlási kísérletek veszélyét. Visnya Ernő, a Pécsi Takarékpénztár elnök-vezérigazgatója, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének (TÉBE) alelnöke sikraszállt a vidéki pénzüzetek önállóságának fenntartása mellett, s célul tűzte ki a regionális pénzüketi szerepkörök erősítését. A bankszakember érzekelte vidék és főváros között a bankrendszeren,

⁶³ Szőnyi 1937: 32, 72. Amíg a hitelszövetkezetek száma 1925 és 1934 között 21 %-kal (1145-ről 904-re) csökkent, addig a bankoké és takarékpénztáraké 39 %-kal (911-ről 561-re).

⁶⁴ Szőnyi 1937: 116–131.

⁶⁵ Siptár 1989: 62. A pénzüzetekre külön terhet róttak a kormányzat által bevezetett ún. „gazdaadós védelmi jogszabályok”, amelyek a gazdálkodók kamatterheinek csökkentését, illetve a kamatvesztés 1 %-ának a pénzüzetekre történő áthárítását jelentették.

⁶⁶ Siptár 1946: 79.

⁶⁷ Siptár 1946: 84. A Pécsi Takarékpénztár igazgatósága 1934. április 30-án magába olvasztotta az 1910-ben éppen általa alapított Pécsi Kereskedelmi és Iparbankot, a bonyhádi, a sellyei és a szentlőrinci takarékpénztárakat, s a beolvasztott intézetek korábbi székhelyén bankfiókokat nyitott. 1938-ban a sásdi és a vajszlói takarékpénztárak is alaptőke-emelés nélkül fuzionáltak a Pécsi Takarékpénztárral. A pécsi székhelyű Dunántúli Bankba még 1937-ben beolvadt – a válság óta veszteséges – Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár.

a pénzügyintézetek által közvetített pénzügyi transzferekkel keresztül kialakuló újfajta függőség, egyfajta „szűrő” modell működését.⁶⁸ A TÉBE pécsi körzetének alakuló ülésén – a régió és az ország prominens pénzügyi szakembereinek jelenlétében – elmondott beszédében a vidéki bankrendszer megerősítése és védelme érdekében emelt szót: „A vidéki betétüzlet fejlődésének akadályát országunk általános tőkeszegénysége mellett abban látom, hogy a vidék – e szegény tőkerezervoár – tartalmát három erős szivattyú apasztja.” A három legfontosabb tényezőként a Társadalombiztosítási Intézet által elvont közterhek Budapesten centralizált állományát, az Országos Központi Hitelszövetkezet (OKH) által, a megyék hitelszövetkezetein keresztül elvont tőkét, illetve a fővárosi bankoknak a vidéki városokban „mind sűrűbben megnyitott fiókintézeteit” említette. „Teljesen elég van téve a korlátlan teljesítő képesség elvének, ha egy vidéki városban, mint Pécsen az ország három legelső intézete, a Hitelbank, a Kereskedelmi Bank és a pesti Hazai Takarékszövetkezet képviselve van. Nem sürgős szükség tehát az, minthogy az egyes városokban megtörtént [Debrecen – G.Z.], hogy számuk kilencre emeltesse. A vidék, mint vadászterület, osztassék fel és részesüljön egyenletesen és tervszerűen a fiókosítás áldásaiban. Itt a TÉBE-nek és a Pénzügyintézeti Központnak együttes eljárása sikert és megnyugvást eredményezhet.” Visnya hangsúlyozta a bankrendszeren és az állami központosított intézményeken keresztül megvalósuló tőke és forráselvonásoknak a vidék fejlődésére kiható hátrányos voltát: „Minden félreértés elkerülése végett én nem támadtam sem a Társadalombiztosítási Intézetet, sem az OKH-t, sem a nagybankokat. Én csak rámutattam arra, hogy hogyan és hova özőnlük a pénz vármegyénk és városunk gazdasági életéből és pedig az a pénz, amely eddig ebben a körzetben (régióban) dolgozott és termelt, s amelynek tehát, mint a múltban itt lenne a helye. Nem mi akarjuk elvenni mástól, hanem tőlünk veszik el mások. [...] A vidéki pénzügyintézetek a helyi viszonyok közvetlen ismeretével előnyben vannak a fővárosi intézeteknél. A legtöbb vidéki intézet a megye, a város, a polgárság szeretetének sok ragyogó példáját adta, s ott áll a jótékonyág szolgálatában.”⁶⁹

Az 1930-as években azonban – a válság által indokoltnál nagyobb mértékű – állami befolyás a bankfelügyeleti rendszer erősítése révén egyre több felügyeleti jogosítvánnyal rendelkezett, s egyre inkább ellenőrzést szerzett a függetlenségükhöz hagyományosan ragaszkodó vidéki pénzügyintézetek felett is.⁷⁰ A vidéki városok – Trianon után megroppant – fejlődésének támogatása érdekében a helyi pénzügyintézetek a helyi gazdaság, illetve a városok fejlődését kellett, hogy szolgálják. „Célkitűzés, a vidéki városok anyagi és értelmi szintjének növelése érdekében egy

⁶⁸ Gál 2002: 47.

⁶⁹ *Dunántúl* 1929. január 29.

⁷⁰ Tomka 1996: 100. A bankfelügyeleti hatáskör szigorításai: kötelező havi kimutatások a Magyar Nemzeti Bank (MNB) és a Pénzügyintézeti Központ (PK) részére, a PK revíziós hatásköre, betétkamatok plafonjának állami szabályozása, a pénzügyintézeteknek a PK által kezdeményezett kényszerfelszámoló, az MNB növekvő hatósági jogköre, a pénzügyintézeti igazgatók személyének PK és a MNB általi jóváhagyási joga.

olyan városfejlesztő politikának megnyerni a kormányköröket, mely nem juttat mindent a fővárosnak, úgy reményünk lehet arra, hogy a vidéki városok, melyek békebeli [Trianon előtti – G.Z.] erőkezleteikből még mai is a haladás gócpontjai, – az anyagi jólét központjaivá is válnak. Ehhez azonban bizonyos gazdasági decentralizáció szükséges. A városok az összeomlás óta [1918 – G.Z.] csak a súlyos kamatterhű Speyer kölcsönt kapták. Kívánatos volna, hogy a magán-gazdaság megsegítését célzó kormányakció a nagy vidéki városok érdekeit is szem előtt tartsa és kielégítse, hogy a közmunkák megosztásánál [beruházásoknál – G.Z.], s a közintézmények elhelyezésénél a vidéki városok is kielégüljenek. [...S] akkor az egymással jólétben versengő vidéki városok teljes mértékben fogják kivenni részüket az ország teljes gazdasági konszolidációjának nagy munkájából.”⁷¹ A regionális központok fejlesztésének érdekében hangoztatott gazdasági-intézményi decentralizáció, illetve az állami beruházásokból való arányos részesedés elve időszerű napjainkban is, mivel a magyarországi városok versenye még ma is döntően a kormányzati támogatások, illetve a regionális szerepkörű intézmények megszerzéséért folytatott „küzdelemre” korlátozódik.

* * *

A két világháború közötti időszakban a magyarországi bankközpontok területi átrendeződésére ható tényezőket áttekintve megállapítható, hogy a hazai bankrendszer területi fejlődését a határváltozások közvetlen következményei mellett a nemzetközi trendeket kisebb-nagyobb időbeli késéssel követő területi koncentráció és szervezeti centralizáció folyamatai határozták meg. Az egységes pénzügyi piacnak és a pénzügyi intézményi hálózatnak a határváltozásokat követő feldarabolódása, az ígéretesen fejlődő vidéki pénzügyi központok elcsatolása csak részben volt okozója Budapest, illetve a fővárosi banki eszközkoncentráció aránytalan megnövekedésének. A megmaradt vidéki pénzügyi központok számát és jelentőségét tovább csökkentették a banktőke térbeli koncentrációjának a 20. század elejéig visszanyúló folyamatai. A bankpiac természetes koncentrációja következtében a vidéki pénzintézetek egyre nagyobb hányada olvadt be a legnagyobb fővárosi intézményekbe, vagy vált a legnagyobb bankcsoportok érdekelt ségi hálózatának részévé. Az egyfiókos bankrendszer helyébe korszakunk végére az országos kiterjedésű fiókhálózatra építő, fiókhálózati bankok integrálódó nemzeti bankpiaca lépett. A bankrendszer konszolidációját az első világháború alatt és az azt követő inflációs időszakban megerősödő állami beavatkozás tovább erősítette. A fővárosi nagybankok kiterjedt vidéki fiókhálózat kiépítésével háttérbe szorították az egyre szűkebb mozgástérrel rendelkező helyi-regionális bankközpontokat. Tanulmányunk nemcsak a vidéki városok pénzintézeti funkcióvesztésének folyamatait mutatta be, hanem a vidéki pénzügyi központok területi hierarchikus rendjének átalakulását is. A vidéki városok banki funkcióinak

⁷¹ Interjú Visnya Ernővel. *Pécsi Napló* 1927. január. 23. 4.

újrapozicionálásában jelentős szerepet játszottak a helyi pénzpiacok védelmében adott esetben ügyesen sáfárkodó tőkeerősebb helyi pénzintézetek, amelyek jól megválasztott stratégiával megőrizhették függetlenségüket helyi pénzpiacaikon.

FORRÁSOK

- Magyar Statisztikai Évkönyv.* Budapest, 1926, 1935, 1936.
Nagy Magyar Compass. (Szerk. Berényi Sándor.) Budapest, 1925–1938.
 Siptár Lajos 1946: *A Pécsi Takarékpénztár második ötven évének története 1895–1945.* (kézirat, Baranya Megyei Levéltár, K3593.)
 Vargha Gyula 1896: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története.* Budapest.
Dunántúl 1929.
Magyar Statisztikai Szemle 1923.
Pécsi Napló 1927.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bácskai Vera 1997: A magyarországi városkutatás helyzete és feladatai. In: Sasfi Csaba – Németh Zsolt (szerk.): *Kőfallal, sárpalánkkal... Városhierarchia tanulmányok.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Csokonai Kiadó, Debrecen, 9–14.
 Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: *Piacörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Beluszky Pál 1990: A polgárosodásunk törékeny váza – Városhálózatunk a századfordulón, (Városhierarchia – Vázlat, tényképekkel). *Tér és Társadalom* 3–4. 13–56.
 Beluszky Pál 1999: The Hungarian urban network at the end of the second millennium. *Discussion Papers* 27. Centre for Regional Studies, Pécs, 2001.
 Buday László 1922: The Organization of capital. In: *Dismembered Hungary.* New York, 205–226.
 Buday László 1923: *Magyarország küzdelmes évei. (A megcsonkított Magyarország.)* Budapest.
 Christaller, Walter 1933: *Die zentralen Orte in Süd Deutschland.* Fischer Verlag-Passim, Jéna.
 Conzen, Michael P. 1979: The Maturing Urban System In the US. 1840–1910. In: Ward, David (szerk.): *Geographic Perspectives on America's Past.* Oxford University Press, New York, 253–274.
 Gál Zoltán 1997: A magyarországi városhálózat összehasonlító vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910-ben. In: Sasfi Csaba – Németh Zsolt (szerk.): *Kőfallal, sárpalánkkal... Városhierarchia tanulmányok.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Csokonai Kiadó, Debrecen, 50–68.

- Gál Zoltán [1998]: *A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón.* (Kandidátusi értekezés) Pécs.
- Gál Zoltán 1998b: A Felvidék városainak pénzügyi funkciói a századfordulón. In: Frisnyák Sándor (szerk.): *A Felvidék történeti földrajza.* Nyíregyháza, 455–474.
- Gál Zoltán 1999: A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón. In: Püski L. – Timár L. – Valuch T. (szerk.): *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I.* KLTE Történelmi Intézet, Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, Debrecen, 227–249.
- Gál Zoltán 2000: A pénzügyi szervezetek szerepe az alföldi városok modernizációjában (az alföldi városok pénzügyi funkciói a 20. század elején). In: Frisnyák Sándor (szerk.): *Az Alföld történeti földrajza.* Nyíregyháza, 321–343.
- Gál Zoltán 2002: Pécsi bankok aranykora: Pécs bankrendszerének története a XIX. század végén és a XX. század első felében. In: Szirtes Gábor – Vargha Dezső (szerk.): *Iparosok és bányászok a Mecsekalján – gazdaságtörténeti tanulmányok.* (Pannónia Könyvek) Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 7–60.
- Gál Zoltán 2003: A dunántúli bankpiacok átalakulása a 19–20. század fordulóján. In: Frisnyák Sándor – Tóth József (szerk.): *A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza.* Nyíregyháza–Pécs, 239–252.
- Gál Zoltán 2005a: A magánbankárok tündöklése és bukása: Pécsi magánbankárok története a kezdetektől 1945-ig. In: Szirtes Gábor – Vargha Dezső (szerk.): *Mozaikok Pécs-Baranya gazdaságtörténetéből.* (Pannónia Könyvek) Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 35–54.
- Gál Zoltán 2005b: The „golden age of the local-regional banking”: the spatial structure of the Hungarian banking system at the turn of the 19/20th century. In: *European Association for Banking and Financial History Bulletin* No. 2/2005. 19–30.
- Gál Zoltán 2006: „Golden Age of Regional Banking”: Financial functions of the Hungarian Urban Network in the Early 20th Century. In: Gál, Zoltán (ed.): *Discussion Paper Series.* (Hungarian Academy of Sciences No. 49.) Centre for Regional Studies, Pécs.
- Gerschenkron, Alexander 1984: *Gazdasági elmaradottság – történeti távlatból.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Good, David 1973: Backwardness and the Role of Banking in Nineteenth-Century European Industrialization. *Journal of Economic History* 33. 845–850.
- Gyáni Gábor (szerk.) 1995a: *A modern város történeti dilemmái.* Debrecen.
- Gyáni Gábor 1995b: Az ipari vállalkozás szerepe a dunántúli városfejlődésben. In: V. Fodor Zs. (szerk.): *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában.* Veszprém, 7–18.
- Gyáni Gábor 1997: Iparosodás és urbanizáció Magyarországon. In: Sasfi Csaba – Németh Zsolt (szerk.): *Kőfallal, sárpalánkkal... Városháza történeti tanulmányok.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Csokonai Kiadó, Debrecen, 15–25.
- Kövér György 1997: A pesti kereskedő bankár másodvirágzása és az iparfinanszírozás a 20. század első felében. *Replika* 25. 47–53.
- Nagy Mariann 2007: A Dunántúl és alrégiói Magyarország gazdasági szerkezetében – a 19. század második fele és a 20. század eleje. (Tanulmányok a 21. század elején élők számára). *Limes* 3. 35–60.

- Siptár László 1989: A száznégyszáz évig fennállott Pécsi takarékpénztár rövid története (1845–1948. december 30.) In: *A Hazai Első takarékpénztár megalapításának 150 éves, az OTP létrejöttének 40 éves évfordulójára kiírt pályázat beérkezett pályaművei*. Országos Takarékpénztár, Budapest, 42–72.
- Szádeczky-Kardoss Tibor 1928: *A magyarországi pénzügyintézetek fejlődése*. Közgazdasági Könyvtár, Budapest.
- Szónyi Gyula 1937: *A magyar városok hitelintézetei*. Statisztikai Közlemények, Budapest.
- Tomka Béla 1996: *A magyarországi pénzügyintézetek rövid története (1836–1947)*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Tomka Béla 1999: *Érdek és érdektelenség – A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon 1892–1913*. Debrecen University Press, Debrecen.
- Williams, Peter – Smith, Neil 1986: From Renaissance to Reconstructing the Dynamics of Contemporary Urban Development. In: Williams, Peter – Smith, Neil (szerk.): *Gentrification of the City*. London, 203–224.
- Zoványi, Gábor 1986: Structural Change in a System of Urban Places: The 20th Century Evolution of Hungary's Urban Settlement Network. *Regional Studies* 20. 47–71.